

فساد، علل و عوامل شکل‌گیری فساد و راهکارهای مبارزه با فساد

✍ عباس پالیزدار

✳ ۱ - مفهوم فساد اداری و فساد اقتصادی

فساد به معنای نقض شدن و شکستن است. بنابراین، در فساد، قانونی نقض می‌شود. فساد به‌عنوان پاداشی نامشروع، که برای وادار کردن فرد به تخلف از وظیفه یا نقض قانون تخصیص داده شده، بیان می‌شود. از نظر گونار میردال، فساد به تمام شکل‌های گوناگون انحراف یا اعمال قدرت شخصی و استفاده‌ی نامشروع از مقام و موقعیت شغلی قابل اطلاق است. به‌طور کلی فساد اداری را می‌توان مجموعه‌ای از تصمیمات، کارها، طرح‌ها، برخوردها و روابطی دانست که در محیط اداره برخلاف خط‌مشی عمومی کشور و قوانین حاکم بر جریان امور اداری، اهداف و منافع جامعه رخ می‌دهد و موجب تباهی منافع عمومی اداره می‌شود. فساد اداری، مظاهر و شکل‌های زیادی دارد که برخی از آن‌ها عمومی و جهانی‌اند و برخی نیز برخاسته از ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی جوامع‌اند و از جامعه‌ای به جامعه‌ی دیگر تفاوت می‌کند. رشوه، اختلاس، کلاه‌برداری، اخاذی و باج‌گیری، پارتی‌بازی و حاکمیت روابط خویشاوندی از مهم‌ترین شکل‌های فساد هستند.

✳ ۲ - علل و عوامل شکل‌گیری فساد اداری و اقتصادی در کشور

✓ **عامل اول (بسترهای قانونی و مقررات :** یکی از عوامل به وجود آمدن فساد اقتصادی وجود بسترهای قانونی، مقررات پیچیده، قوانین مبهم و سایر موارد مشابه است. هرچند بسیاری از مقررات با هدف شکل‌دهی

مناسب به روابط میان افراد شکل گرفتند ، ولی برخی ساختارهای بوروکراتیک اداری موجب تشدید این مقررات شده و خود به عامل و انگیزه‌ای برای خروج بنگاه ها از بخش رسمی اقتصاد با هدف فرار از مقررات سخت‌گیرانه، تبدیل می‌شوند . نکته‌ی دیگری که سبب بروز فساد در عرصه‌ی اقتصادی کشور می‌شود ، انتخاب و انتصاب نیروهایی است که بدون هیچ رابطه و تنها از روی ضابطه در بخش‌های مدیریتی کشور قرار می‌گیرند ؛ درحالی‌که باید افرادی که در پست‌های مختلف قرار می‌گیرند ، سلسله‌مراتب را طی کرده باشند ، در مواقعی مشاهده می‌شود که پست‌های کلیدی بدون توجه به سلسله‌مراتب‌ها و گذشتن از فیلترهای مختلف تنها به دلیل ارتباط‌هایی که با قدرت دارند ، در پست‌های کلیدی و مهم قرار می‌گیرند.

✓ **عامل دوم) ریشه های فرهنگی و اجتماعی :** مهم‌ترین عامل بروز فساد اداری ریشه های فرهنگی و عقیدتی است ؛ به‌گونه‌ای که اگر ارزش‌ها ، هنجارها ، عقاید و باورهای حاکم بر افراد اجتماع متکی بر ارزش‌های مادی‌گرایانه ، فردگرایانه و مصرف‌گرایانه باشد و ساختارهای اجتماعی از انسجام و کارکردهای لازم برخوردار نباشند، ناکارآمدی و ضعف نظام فرهنگی و اجتماعی را به دنبال دارد و پیامد آن، شکل‌گیری فساد در همه‌ی سطوح و لایه های اجتماع خواهد بود. هرچه سطح اخلاقی عمومی بالاتر باشد ، هزینه های روانی و اخلاقی فساد اداری بیشتر خواهد شد ؛ چرا که فرد در اثر ارتکاب به عمل خلاف ، رنج بیشتری متحمل شد . از طرف دیگر، هرچه سطح اخلاق کارمندی در محیط کار بالاتر باشد ، خطر کشف ، تنبیه و هزینه های حیثیتی آن افزایش می‌یابد و شرم‌سازی مرتکبین فساد بیشتر خواهد شد .

✓ **عامل سوم) ریشه های اقتصادی :** رکود اقتصادی ، کاهش درآمدها ، بی‌عدالتی ، مادی‌گرایی ، بی‌ثباتی اقتصادی ، تورم افسار گسیخته ، عدم تناسب دخل و خرج ناشی از عدم عدالت اقتصادی ، کاهش قدرت خرید مردم و توزیع نامناسب درآمدها در جامعه از عوامل مهم اقتصادی است که زمینه های بروز سوءاستفاده های مالی و تخلفات اداری را فراهم می‌سازد.

✓ **عامل چهارم (ریشه های سیاسی :** عدم استقلال کامل قوه قضائیه ، نفوذ قوه مجریه بر آن و بر دستگاه های نظارتی و بازرسی ، فشار گروه های ذی نفوذ در داخل و خارج سازمان ، فساد سیاستمداران عالی رتبه، توصیه برای در امان ماندن مدیران متخلف از مجازات و عدم آگاهی مردم از حقوق سیاسی خود در برابر قانون از عوامل سیاسی تسهیل کننده تخلفات است.

✓ **عامل پنجم (فضای اداری :** تشکیلات و ساختار اداری غیرکارآمد ، حجیم و نامتناسب با اهداف و وظایف ، پیچیدگی قوانین ، مقررات و تعدد بخش نامه ها و دستورالعمل های اداری ، مدیران غیرمؤثر ، فقدان نظام شایسته سالاری، وجود تبعیضات در زمینه های استخدام ، انتصاب و ارتقای افراد ، نارسایی در نظام حقوق و دستمزد ، نظام پاداش و تنبیه و به ویژه نظام نظارت و ارزشیابی ، ترجیح اهداف گروهی به اهداف سازمان و مانند آن ، از عوامل اداری تسهیل کننده تخلفات هستند.

✓ **عامل ششم (بزرگی دولت :** یکی دیگر از عواملی که می تواند موجب فساد در جامعه شود ، بزرگی بیش از حد دولت و عدم توجه به کارایی نظام اداری است که در ایران می توان آن را عامل اصلی وجود فساد اداری و اقتصادی دانست. برخی از اقتصاددانان غربی، مانند فریدمن، معتقدند که دولت نهادی است که پول دیگران را برای دیگران خرج می کند. در این حالت، دولت نه نگران پولی است که خرج می شود و نه نگران چیزی است که در مقابل آن کسب می کند. به همین دلیل در این وضعیت ، دولت ذاتاً دارای ساختاری ناکاراست ؛ درحالی که وجود دولت کارا و خدمتگزار لازمی پیشرفت هر کشوری است ؛ ولی لازم است ابزارهای کنترل رعایت انضباط مالی و رعایت قوانین و مقررات تنظیمی توسط دولت در اولویت امور قوای ناظر بر دولت قرار گیرد.

مبارزه با فساد، به مثابه‌ی گذر کردن از لبه‌ی تیغ است و لازم است مبارزه با آن در یک مسیر صحیح و عقلانی صورت پذیرد؛ چرا که از سویی، چنانچه مبارزه انجام نپذیرد، فساد روزبه‌روز ریشه‌دارتر می‌شود و از سوی دیگر اگر مبارزه به شکل غیرمنطقی انجام شود، باعث ترس سرمایه‌گذاران و برهم خوردن امنیت سرمایه‌گذاری می‌شود.

❖ ۳ - راهکارهای کاهش فساد اداری و اقتصادی

برای درک بهتر چرایی و چگونگی ایجاد و توسعه‌ی فساد و دستیابی به راهکارهای مؤثر برای ریشه‌کن کردن آن، باید به چند مسئله‌ی مهم توجه نماییم. اول آن است که مبارزه با فساد، به مثابه‌ی گذر کردن از لبه‌ی تیغ است و لازم است مبارزه با آن در یک مسیر صحیح و عقلانی صورت پذیرد؛ چرا که از سویی، چنانچه مبارزه انجام نپذیرد، فساد روزبه‌روز ریشه‌دارتر می‌شود و از سوی دیگر اگر مبارزه به شکل غیرمنطقی انجام شود، باعث ترس سرمایه‌گذاران و برهم خوردن امنیت سرمایه‌گذاری می‌شود. دوم، معیار و شاخص تعیین فساد است که فقط و فقط قانون است؛ قانونی که مستقل از اراده‌ی شخص یا گروه یا سلیقه‌ی خاصی باشد و به آن به‌عنوان فصل‌الخطاب نگریسته شود. مسئله‌ی سوم دسترسی به اطلاعات است. هرچه اطلاعات بیشتر در دسترس باشند، معاملات پنهان، توافقات غیررسمی و تبادلات غیرقانونی کمتر می‌تواند شکل بگیرند. بنابراین افزایش امکان دسترسی به اطلاعات شفاف، زمینه‌ساز کاهش فساد است. مسئله‌ی چهارم به خود دولت برمی‌گردد. دولت بزرگ و ناکارآمد، بزرگ‌ترین منشأ فساد است. حضور غیرضروری دولت در فعالیت‌های اقتصادی عامل مهمی در ایجاد فساد اقتصادی و اداری بوده است و کاهش تصدی دولت منجر به کاهش فساد می‌شود. مسئله‌ی پنجم مقدم بودن کنترل فساد کلان، مقدم بر فساد خرد است. زیرا بدون کنترل فساد کلان، امیدی به حل مشکل فساد خرد نیست. فساد کلان، فسادی است که توسط افراد و برخی مقامات اداری، به صورت باندى و با ارقام قابل توجه صورت می‌گیرد. در کنار در نظر گرفتن پنج مسئله‌ی فوق، لازم است به منظور ریشه‌کن کردن فساد اداری و اقتصادی، موارد زیر را مد نظر قرار داد:

❖ **مورد اول – نظارت :** از مهم‌ترین ابزارهای جلوگیری از جرایم اقتصادی، نظارت مطلوب بر فرآیندهاست . استفاده از ابزار نظارت با توجه به پیچیدگی‌های آن بسیار مهم و حساس تلقی می‌گردد . هرچند نظارت ابزاری برای جلوگیری از فساد است ، ولی خود می‌تواند به عاملی برای سوءاستفاده از آن یا پیچیده و سخت‌تر شدن فرآیندها ، بدل شود .

❖ **مورد دوم – اصلاح فرهنگ سازمانی :** فرهنگ سازمانی در قالب مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های مشترک، که بر رفتار و اندیشه‌های اعضا و سازمان اثر می‌گذارد ، می‌تواند به‌عنوان سرچشمه‌ای برای دستیابی به محیط سالم اداری یا فضایی که ترویج‌کننده‌ی فساد اداری است به‌شمار آید . فرهنگ سازمانی مجموعه‌ی مفروضات، باورها و ارزش‌های مشترک اعضای سازمان است که الگوی رفتار سازمانی را مشخص و سازمان را از سازمان‌های دیگر متمایز می‌سازد . فرهنگ سازمانی از طریق کارکردهای اساسی که از آن برخوردار است ، با تأثیر بر کارکنان، می‌تواند از قابلیت بالایی برای پیشگیری از بروز فساد اداری برخوردار باشد.

❖ **مورد سوم – اصلاح ساختار اداری :** اعمال اصلاحات در سازمان‌های دولتی از جمله اصلاح و بهبود تشکیلات سازمان‌ها ، بهبود نظام بودجه‌ریزی ، مدیریت مالی اثربخش ، نظام مالیاتی کارآمد ، تشکیل دولت الکترونیک و اقداماتی از این قبیل می‌تواند در کاهش عرضه و اداری مؤثر باشد.

❖ **مورد چهارم – اصلاح سیستم پرداخت حقوق و دستمزد :** از بین بردن تبعیض در پرداخت حقوق و دستمزد در سطوح مختلف ترمیم حقوق و مزایای کارکنان کم‌درآمد شاید در بین دیگر راهکارهای ارائه‌شده در مبارزه با فساد مهم‌ترین و مفیدترین گام به سوی داشتن جامعه‌ی خالی از فساد اداری باشد.

❖ **مورد پنجم – ایجاد جریان آزاد اطلاعات :** اجرای این محور مستلزم اجرای دقیق قانون آزادسازی جریان اطلاعات است که مستلزم آن محدودیت‌های موجود در زمینه‌ی افشای فسادهای مالی و اقتصادی برداشته شود ؛ به‌گونه‌ای که عموم مردم به طور یکسان به این اطلاعات دسترسی داشته باشند.

🌟 مورد ششم – کوچک‌سازی و کارآمدسازی دولت: حرکت در جهت کوچک‌سازی واقعی دولت و افزایش

کارآمدی آن از طریق سپردن فعالیت‌ها به بخش خصوصی و استفاده از فناوری‌های نوین مدیریتی، یکی از محرک‌های اصلی سلامت‌آفرینی است. واگذاری فعالیت‌های غیرحاکمیتی به بخش غیردولتی، حذف ارتباط مستقیم و رابطه‌ی چهره به چهره و جایگزین کردن سیستم‌های الکترونیکی از طریق استقرار کامل دولت الکترونیکی، توسعه‌ی جامعه‌ی مدنی و رفع محدودیت‌های تأمین و تأسیس و فعالیت سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)ها و دسترسی آن‌ها به اطلاعات و گزارش‌دهی و پاسخ‌گویی منظم دستگاه‌های اجرایی و دولت در امور اقتصادی، مالی و اداری از مهم‌ترین ابتکاراتی است که در این راستا قابل انجام است.